

П. В. Гамолінаспірант кафедри інноваційних технологій
з педагогіки, психології та соціальної роботи
ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»

ОСОБЛИВОСТІ ОПАНУВАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА РІЗНОВІКОВИМИ ГРУПАМИ ВИХОВАНЦІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Статтю присвячено розкриттю питання специфіки навчання образотворчому мистецтву дітей різних вікових категорій. Із прив'язкою до загальноосвітнього шкільного процесу, визначені чотири вікові групи вихованців позашкільних закладів освіти (старший дошкільний, молодший шкільний, підлітковий та старший шкільний вік) та окреслені їх схематичні «портрети» щодо особливостей взаємодії з творами мистецтва та потенційні можливості образотворчої діяльності. Встановлено, що процес формування відчуття краси та спроби в образотворенні розпочинаються в період старшого дошкільного віку, що обумовлено поступовим накопиченням у дітей знань про світ через осмислення якостей предметів та запам'ятовування їх характерних особливостей. Визначено, що у молодшому шкільному віці діти мають досить обмежені практичні вміння в художній діяльності, що часто призводить до виникнення суперечності між їх прагненням бути самостійними у ній та реальними можливостями цього віку. З'ясовано, що при спогляданні сюжетно-тематичної композиції, учні зосереджуються на окремих деталях, які привертають їх увагу, а не на комплексному змістовому аналізі; однак, попри такі недоліки, у цьому віковому періоді закладені значні потенційні можливості для здобуття дітьми початкової мистецької освіти. Розглядаючи середній шкільний вік, виявлено, що через критичну оцінку власних художніх здібностей, у підлітків відбувається зниження зацікавленості в систематичних заняттях образотворчим мистецтвом, адже учні вважають, що не здатні досягти рівня майстерності видатних художників. Однак, саме в цьому віковому діапазоні активізується абстрактне мислення, яке уможливорює вже більш усвідомлене «спілкування» з творами мистецтва. Натомість, у старшокласників, які знаходяться на шляху подальшого професійного визначення, позашкільна мистецька діяльність, через яку вони дуже часто намагаються самовиражатися, може зіграти важливу роль. Відтак, розгляд наукових студій учених показав, що вихованці позашкільних навчальних закладів у різні вікові періоди мають свої особливості сприйняття образотворчого мистецтва та взаємодії з ним, які мають враховувати при побудові освітньо-виховного процесу викладачі означених закладів освіти.

Ключові слова: образотворче мистецтво, позашкільний заклад освіти, старший дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий вік, старший шкільний вік.

Постановка проблеми. У дошкільному віці у дітей починає формуватися здатність до відчуття естетичних властивостей оточуючих предметів, елементи яких вони намагаються передавати у своїх малюнках. Допомогти реалізувати творчі починання та прагнення дітей можуть позашкільні заклади освіти, викладачі яких повинні розумітися на віковій специфіці навчання дітей образотворчому мистецтву.

Законодавством України встановлено, що до означених закладів приймають, здебільшого, дітей у віці від 5 до 18 років. Цілком очевидно, що потреби в образотворчому мистецтві та потенційні можливості здобувачів у зазначений віковий діапазон різняться; тому, вважаємо за доцільне окреслити схематичні «портрети» учнів різних вікових категорій, на яких треба акцентувати увагу при підготовці майбутніх викладачів образотворчого мистецтва до роботи у позашкільних закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз науково-педагогічного фонду з досліджуваної проблематики свідчить, що питання взаємозв'язку вікових особливостей з навчальною діяльністю взагалі та художньою зокрема, було у фокусі наукових інтересів низки вчених. Поліаспектний аналіз проблеми дитячої образотворчості робили вітчизняні та зарубіжні науковці: Р. Арнхейм, А. Бакушинський, Л. Виготський, Г. Кершенштейнер, С. Кучер, І. Мужикова, К. Річі. Розвитку творчого потенціалу та креативності у дошкільнят присвячені наукові доробки І. Білої, Т. Дмитрієвої, О. Дубаченюк, Г. Сухорукової. Науковці М. Зубарева, О. Мелик-Пашаєв, О. Некрасова-Каратєєва, З. Новлянська, М. Семенова займалися дослідженням розвитку художнього сприйняття у молодших школярів. У численних розвідках учених розкрита низка питань щодо залежності сприйняття дітьми образотворчого мистецтва та можливості створення

художніх образів від їх віку. Однак, багато з цих досліджень стосується окремих питань означеної проблематики та окремих вікових груп. Вважаємо, що для якісного планування та організації освітньо-виховного мистецького процесу в позашкільних закладах освіти, необхідно орієнтуватися на узагальнені «портрети» кожного вікового періоду, які розкриємо в цій статті.

Мета статті полягає в аналізі наявного теоретичного матеріалу з досліджуваної проблематики та визначенні «схематичних» портретів різновікових груп вихованців позашкільних закладів освіти щодо питання взаємодії з мистецтвом взагалі та образотворчою діяльністю зокрема.

Виклад основного матеріалу. Визначений законодавством України вік вихованців (5-18 років) ми пропонуємо розмежувати на чотири групи, прив'язуючись до шкільного навчання, що уможливить блоковий та структурований розгляд кожного вікового діапазону. Відтак, розглянемо такі групи: старший дошкільний (5-6 років), молодший шкільний (1-4 класи школи), підлітковий (5-9 класи) та старший шкільний (10-11 класи) вік.

Старший дошкільний вік. У науковій спадщині широко репрезентоване питання ефективного залучення дошкільнят до мистецтва. Однак, зосередимось на наукових розвідках, які стосуються специфіки сприйняття старшими дошкільнятами творів мистецтва та особливостей навчання їх образотворчому мистецтву, програмні завдання якого сформульовані в Базовому компоненті дошкільної освіти.

Досліджуючи означений віковий період, Н. Ваганова [1] зазначає, що в цей час у дітей розпочинається процес формування відчуття краси, що обумовлено накопиченням знань про світ. Така активізація сприяє підвищенню емоційної чутливості старших дошкільнят, які у процесі взаємодії з твором мистецтва (картиною) хоча ще не здатні оцінювати його художнє значення, цінність і глибину творчого замислу, але те, що їх вразить, може стати каталізатором до бажання повторити досвід «спілкування» з картиною.

Ряд науковців (Н. Ветлугіна, І. Дзержинська, В. Єзикеєва, Н. Карпінська) висувають тезу відносно того, «ключем» до розуміння змісту твору мистецтва виступають засоби виразності в картині, які вже посилені для сприйняття та розуміння в цьому віці (колір, мазки, фактура).

Аналіз розвідок учених з питання формування естетичних почуттів у старших дошкільнят засвідчує, що ознайомлення дітей з творами живопису краще розпочинати з жанру «натюрморт», оскільки в ньому відсутній сюжет, який може відволікати дітей від естетичної сторони картини. Крім того, у картинах цього жанру, здебільшого, зображені предмети, які відомі дітям і завдання викладача полягає в підборі репродукцій робіт відомих

митців, які будуть посилюючими для сприйняття та розуміння дітьми. Відтак, художні твори, які демонструються вихованцям цього віку, повинні відповідати низці критеріїв; зокрема: на картині повинні бути реалістично зображені конкретні предмети, оскільки діти ще не здатні сприймати абстракцію; тематика твору має бути близькою до життєвого досвіду дитини, а відтак, зрозумілою для цього віку; робота повинна бути виразною та емоційно забарвленою, щоб спонукати дитину до естетичних почуттів (колір, фактура, текстура) тощо. Примітно, що діти здатні досить довго пам'ятати художні образи, які їх вразили; однак, для засвоєння теоретичного матеріалу, необхідна значна кількість повторів у різноманітних варіаціях [2].

Окрім візуального сприйняття творів мистецтва, у старших дошкільнят проявляються спроби в образотворенні, у процесі якого дитина збагачується новими знаннями через осмислення якостей предметів та запам'ятовування їх характерних особливостей. Разом з тим, образотворча діяльність викликає у дитини різноманітні почуття, адже дитина здатна радіти намальованому рисунку, який їй здається гарним, або засмучуватися, коли щось не вдається. Відтак, у цей віковий період у вихованців позашкільних закладів освіти простежується взаємозалежність пізнавальних та емоційних процесів.

Дошкільнята здебільшого не задумуються над якістю створеного рисунка, адже вони малюють «для себе». І лише коли виникає потреба поділитися своїм малюнком з іншими, тоді зароджуються думки про «художнє», а демонстрація робіт дорослим обумовлена потребою та бажанням викликати співпереживання до того, що хвилює дитину, а не привернення уваги до своєї роботи.

Дошкільнятам досить важко зосереджуватися на одному завданні протягом тривалого часу, адже вони ще не мають цілеспрямованої уваги через досить швидкий темп своєї діяльності [3]. Дитина здатна протягом короткого часу концентруватися на певній темі, яка представляє для неї інтерес; вона запам'ятовує лише те, що привертає її увагу. Аналізуючи даний феномен, О. Ковшар [4] зазначає, що попри мимовільну увагу та пам'ять, у дітей цього віку відбувається швидке вдосконалення інтелекту, а розв'язання завдань реалізується засобами наочно-образного, наочно-дійового та логічного міркувань.

Видатні педагоги минулого (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ф. Фребель) вважали, що малювання є основою для підготовки руки та ока для подальшого письма, і є першою сходинкою у загальній системі навчання образотворчому мистецтву.

Класичною стала теза, що для дітей цього віку важливим є процес, а не результат; відтак, викладачі мають задовольняти дитячу потребу в грі

та залучати вихованців до образотворчого мистецтва саме через гру, в якій є значні потенційні можливості для самовираження дітей, вираження їх ставлення до світу, яке, до речі, є досить варіабельним і залежить від багатьох чинників.

Молодший шкільний вік. У цей період відбувається знаковий та переламний момент у житті дитини – вступ до школи. Через таку зосередженість на навчанні, учні часто втомлюються, що призводить до втрати ними інтересу до позашкільної діяльності.

О. Перепелиця [5] характеризує вказаний віковий період, як час «усмокування» та нагромадження знань, причому цей запас знань формується через запам'ятовування конкретних предметів, подій, кольорів.

Особливе значення серед пізнавальних процесів у молодших школярів надається розвитку мислення, яке стає основою для всіх інших процесів, зокрема, діти починають усвідомлювати речі та явища, які їх оточують. Мисленнєві процеси сприяють інтенсивному формуванню запам'ятовування: дитина переходить від примітивних прийомів (повторення) до групування та розуміння взаємозв'язків частин різних матеріалів. Відтак, можна говорити про те, що відбувається функціональне вдосконалення мозку.

Примітно, що у цьому віці мислення тісно пов'язане зі сприйняттям. На початку молодшого шкільного віку ще простежується мимовільне сприйняття, що виражається у тяжкому зосередженні на одноманітній діяльності, а вже до кінця цього віку – воно переходить у довільне, що проявляється у здатності зосереджувати увагу на малоцікавих речах.

У молодших школярів починає активізуватися уява, що сприяє зацікавленості художньою творчістю. Це дає поштовх для вираження своїх фантазій, мрій, уяви. Науковці зазначають (Н. Альшевська, О. Вознюк, С. Коломійченко, С. Рябов), що молодший шкільний вік є періодом досить інтенсивного становлення особистості, адже в цей час розкриваються певні задатки та здібності учнів та зароджується соціальне «я» дитини.

Окрім навчання, важливе місце в житті молодших школярів відводиться спілкуванню, яке, попри його емоційну насиченість та виразність, є ще лексично бідним та змістовно незакінченим. У порівнянні зі старшими дошкільнятами, інтереси яких спрямовані здебільшого на гру, молодші школярі починають проявляти інтерес до навчання та пізнання нового; однак, такий інтерес є не стійким та надто динамічним. Різновекторна зацікавленість навколишнім світом сприяє тому, що діти залюбки приймають участь у художніх виставках, виступають на концертах, відвідують майстер-класи.

Діти, які приходять до школи, мають доволі обмежений запас знань та практичних умінь у галузі образотворчого мистецтва, через що спостерігається суперечність між їх прагненням до самостійної образотворчої діяльності та реальними можливостями цього вікового періоду. Відтак, викладачі повинні враховувати ці суперечності, щоб «не відбити» бажання дитини опанувати образотворче мистецтво.

У цьому віці сприйняття учнями сюжетно-тематичної картини проходить через три стадії: перерахунок, опис, тлумачення; причому, дуже часто увагу молодших школярів привертають дрібниці, які не мають суттєвого змістового навантаження в роботі. Науковці, які досліджують розвиток художнього сприйняття у молодших школярів (М. Зубарева, О. Мелик-Пашаєв, О. Некрасова-Каратеева, З. Новлянська, М. Семенова та інші), зазначають, що при композиційному аналізі та зіставленні змісту картин, дітям легше знаходити схожі предмети, ніж відмінності між ними.

Загальна потреба молодшого школяра в дії та русі трансполується і на заняття з образотворчого мистецтва, в якому реалізується через рух думки. Поділяємо тезу І. Мужикової [6], що технічна недосконалість рисунків учнів початкових класів зазвичай компенсується художністю та яскравими виразними образами.

І не менш важливим аспектом цього вікового періоду є початок формування рефлексії, в процесі якої учень усвідомлює як саму діяльність, так і себе в цій діяльності, що є вкрай важливим для занять з образотворчого мистецтва.

Виходячи з того, що молодший шкільний вік є перехідним станом, то він характеризується наявністю певних прихованих можливостей для зростання дитини в образотворчому мистецтві, які викладачу важливо виявити та розвивати в освітньо-виховному процесі позашкільного закладу освіти.

Середній шкільний вік (підлітковий) є важливим етапом соціального формування особистості. Науковці зазначають (О. Пасічник, Є. Підчасов), що початок цього періоду характеризується низькою організованістю учнів, зниженням зацікавленості до навчання та неухважністю; натомість, наприкінці цього вікового етапу відбувається зміни у мисленні (перехід від конкретного до абстрактного мислення), що впливає на ставлення до навчальної діяльності.

Окреслені психологічні особливості підлітків впливають на природне згасання зацікавленості в образотворчому мистецтві, що пов'язане з критичною оцінкою власних здібностей та неможливістю досягти рівня відомих митців; крім того, в цей час формуються уявлення про майбутню професію, яке накладається на прагматичне бачення дитини і місце образотворчої діяльності у житті стає нижчим [6].

Ми погоджуємось із тезою Ю. Носенко та А. Сухих [7], які, розглядаючи особливості цього періоду, характеризують його як час формування нового образу «Я» через поглиблене вивчення самого себе на основі рефлексії на події навколишнього світу та свого місця у ньому. Саме через таку рефлексивну поведінку відбувається особистісне зростання школяра, адже дитина починає задумуватися над ідеалами та своїм майбутнім, що сприяє поступовому формуванню світобачення.

Суголосними вищезазначеним думкам щодо активізації процесу пошуку своєї ідентичності у цей віковий період є погляди багатьох науковців (Т. Коломієць, Т. Кулаковський, Г. Пирог), які зазначають, що навчальна діяльність сприяє становленню підлітка як суб'єкта; крім того, в цей час формується ціннісне ставлення до своїх здібностей, що є досить важливим при навчанні образотворчому мистецтву.

Привертають увагу наукові доробки В. Джун [8], де автор вбачає особливість цього періоду в тому, що при вирішенні нових і незнайомих задач, підлітки використовують різноманітні підходи та намагаються знайти серед них найбільш ефективний.

Науковці зазначають, що підлітковий вік є періодом ефективного пізнання творів мистецтв, адже психіка вже більш готова до абстрактного мислення, є здатність порівнювати й узагальнювати, розуміти символічне значення тощо [9].

Специфіка естетичного розвитку підлітку така, що в цьому віці образотворча діяльність супроводжується активним мисленням, роботою уяви, фантазії (яка є могутнім інструментом створення нових образів), натхненням і вже має більш творчий характер. Реалізація художнього мислення у підлітків проявляється на образному рівні через: оригінальні композиційні рішення, гармонію кольорів, домінування певних графічних елементів.

Відтак, образотворча діяльність підлітків характеризується не лише відтворенням оточуючого світу, але й вираженням сутності речей та самовираженням через них.

Старший шкільний вік. Одразу слід зазначити, що старшокласники знаходяться на порозі професійного самовизначення, яке, скоріш за все, і визначить їх подальший життєвий шлях; а відтак, профільна позашкільна освіта у цей віковий період може зіграти дуже важливу роль. Л. Сердюк [10] зазначає, що у цей період в ієрархії ціннісних орієнтацій підлітків професійна самореалізація стоїть на першому місці, адже саме в цей період відбувається активізація трьох сфер: пізнавальної, емоційної та мотиваційної.

Деякі науковці (О. Комаровська, Н. Миропольська, І. Руденко, С. Ничкало, І. Денисюк) приходять до висновку, що природна емоційність

старшокласників трансплюється на образотворче мистецтво, адже у здобувачів цієї вікової категорії дуже часто прослідковується надмірна романтичність при сприйнятті мистецької інформації.

Доволі слушною, з огляду на предмет нашого дослідження, вважаємо позицію М. Сурякової [11], яка, досліджуючи особистісні особливості старшокласників зазначає, що в цій віковій категорії існує суперечність між ідентифікацією та індивідуалізацією в оточуючому суспільстві. Відтак, старший шкільний вік є періодом уточнення соціально-професійного статусу, що безумовно треба враховувати викладачам закладів позашкільної освіти через врахування індивідуальних можливостей, особливостей і потреб учнів та орієнтація їх на певний вид майбутньої професійної діяльності.

Висновки і пропозиції. Викладені в статті аспекти окресленої проблематики дають підстави резюмувати, що знання вікових особливостей та дитячих інтересів дає можливість викладачам підбирати найбільш дієві методи в освітньо-виховному процесі та конкретизувати результат навчання образотворчому мистецтву відповідно до віку вихованців. При підготовці майбутніх викладачів образотворчого мистецтва до роботи в позашкільних закладах освіти особливе місце повинно відводитися розумінню специфіки освітнього процесу в різновікових групах, що сприятиме ефективному плануванню занять та розумінню результатів роботи дітей. Перспективи подальшого дослідження в цьому напрямі вбачаємо в аналізі ефективності використання традиційних педагогічних методик при навчанні різновікових категорій здобувачів позашкільних закладів образотворчому мистецтву.

Список використаної літератури:

1. Ваганова Н. А. Дослідження проявів творчого мислення дошкільників у процесі розуміння гумористичних малюнків. *Дошкільна освіта в контексті ідей Нової української школи : збірник наукових праць*. Хмельницький : ФОРМ Мельник А.А., 2020. С. 42-52.
2. Гришко О. І., Клевака Л. П. Врахування індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку з різними типами нервової системи у процесі навчання, виховання та розвитку. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Кропивницький : ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. Вип. 188. С. 127-134.
3. Dunn O. *Beginning English with Young Children*. London: Macmillan, 1983. 89 p.
4. Ковшар О. В. Здійснення організації передшкільної освіти на засадах дитиноцентризму. *Педагогічні науки : збірник наук. та наук.-метод. праць*. Вип. 65. Херсон : ХДУ, 2014. С. 193-199.

5. Перепелиця О. Образотворча діяльність як особистісний розвиток молодших школярів. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 22. С. 56-63.
6. Мужикова І. М. Майстер-клас як засіб активізації художньо-творчої діяльності школярів. *Мистецтво і освіта : теорія і методика художньої освіти та виховання*, 2014. № 2 (72). С. 20-23.
7. Носенко Ю. Г., Сухих А. С. Психолого-педагогічні особливості навчання учнів основної школи здоров'язбережувальному використанню програмно-апаратних засобів. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 2015. № 8. С. 52-56.
8. Джун В. Психологічні відмінності молодшого школяра та молодшого підлітка на певному етапі соціалізації. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2011. Випуск 12. С. 832-842.
9. Кучер С. Л. Формування цілісного світосприйняття підлітків засобами народного образотворчого мистецтва. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць*. Київ-Запоріжжя : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2000. Вип. 19. С. 73-78.
10. Сердюк Л. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. *Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації*. № 1, 2011.
11. Сурякова М. В. Особистісні особливості старшокласників та їхні стратегії поведінки в конфлікті. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2012. № 1 (3). С. 110-116.

Gamolin P. Peculiarities of mastering fine art by different age groups of pupils of extra-curricular educational institutions

The article is devoted to revealing the specifics of teaching fine arts to children of different age categories. With reference to the general educational school process, four age groups of pupils of out-of-school educational institutions (senior pre-school, junior school, teenage and high school age) are defined and their schematic «portraits» are outlined regarding the features of interaction with works of art and potential opportunities for artistic activity. It was established that the process of forming a sense of beauty and attempts at representation begin in the period of older preschool age, which is due to the gradual accumulation of knowledge about the world in children through understanding the qualities of objects and memorizing their characteristic features. It was determined that at primary school age, children have rather limited practical skills in artistic activity, which often leads to a contradiction between their desire to be independent in it and the real possibilities of this age. It was found that when contemplating a plot-thematic composition, students focus on individual details that attract their attention, and not on a complex content analysis; however, despite such shortcomings, in this age period there are significant potential opportunities for children to acquire primary art education. Considering middle school age, it was found that due to a critical assessment of one's own artistic abilities, there is a decrease in interest among teenagers in systematic classes in visual arts, because students believe that they are not capable of reaching the level of mastery of outstanding artists. However, it is precisely in this age range that abstract thinking is activated, which enables a more conscious «communication» with works of art. On the other hand, for high school students who are on the path of further professional definition, extracurricular artistic activities, through which they very often try to express themselves, can play an important role. Therefore, the examination of scientific studies by scientists showed that pupils of extra-curricular educational institutions in different age periods have their own peculiarities of perception of fine art and interaction with it, which should be taken into account by the teachers of these educational institutions when building the educational process.

Key words: fine arts, extracurricular educational institution, senior preschool age, junior school age, adolescence, senior school age.